

МІЖНАРОДНІ УГОДИ І РИЗИКИ ЯДЕРНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті йдеться про наслідки порушень фундаментальних міжнародних угод, зокрема, положень Будапештського меморандуму. На думку автора, нехтування міжнародно-правовими зобов'язаннями руйнують інституційну базу врегулювання міжнародних конфліктів, що примножує ризики ядерного протистояння.

Ключові слова: міжнародні угоди, інституційна база, ядерне протистояння.

В статье идёт речь о последствиях нарушений фундаментальных международных договоров, в частности, положений Будапештского меморандума. Игнорирование международно-правовых обязательств разрушает институциональную основу урегулирования международных конфликтов, что примножает риски ядерного противостояния.

Ключевые слова: международные соглашения, институциональная база, ядерное противостояние.

The article analyses the consequences of the violation of the fundamental international agreements, the regulations of Budapest memorandum in particular. The disregard of the international law obligations destroys the institutional basis of international conflict settlement that can increase the risks of nuclear confrontation.

Keywords: international agreements, institutional basis, nuclear confrontation.

Сьогодні небезпеки глобального конфлікту спонукають дати відповіді на запитання: яку роль відіграють міжнародні угоди у справі запобігання загрози застосування ядерної зброї. Ключовим документом, який покликаний регулювати відносини країн у цій частині міжнародної взаємодії, є ДНЯЗ (Договір з нерозповсюдження ядерної зброї). Але перш ніж говорити про особливості договірно-правової бази врегулювання проблеми ядерної зброї, варто бодай пунктирно окреслити політичні, воєнно-стратегічні і дискурсивні засади даної проблеми.

Є достатньо підстав стверджувати, що більшість міжнародних угод відбивають уже наявний порядок речей, або те, що в теорії міжнародних відносин називається світовим порядком. Мішель Фуко взагалі вважає ідею примирення закону і порядку нездійсненою. Закон завжди співвіднесений з юридичною системою, а порядок – з адміністративною системою, специфічним державним устроєм, урядуванням. Ось чому спроба примирення завжди завершується інтеграцією закону до державного ладу. У нашому випадку закон (тобто міжнародна угода) віддзеркалює баланс сил, що його ключовою складовою є ядерний потенціал, який і визначає ієрархію реальних важелів у зовнішньополітичних стратегіях країн. Утім тривалий час вважалось, що наявність потужних ядерних потенціалів США і СРСР позбавляло сенсу самий термін балансу сил. Але ситуація радикально змінилась після стрімкого розвитку засобів протиповітряної оборони, що

збільшило ймовірність перемоги у ядерній війні. Процеси, що можуть призвести до ядерного конфлікту і власне його перебігу істотно переважають здатність державного апарату раціонально контролювати цей процес. А знання про ймовірні наслідки ядерної війни не заважають воєнним стратегам міркувати про її геополітичні, економічні та демографічні ефекти. І насамперед це стосується керівництва сучасної Росії.

Ірраціональна природа сучасного авторитарного режиму Росії, культивування віри в історичні міфи і «професійні стереотипи» у тлумаченні проблем національної безпеки, що визначають політичний стиль «вихідців з КДБ», призвели до того, що вперше після Карибської кризи було відновлено традиції радянського ядерного шантажу. Первістком ядерного шантажу путінської Росії стало порушення міжнародно-правових зобов'язань, які взяла на себе Росія у рамках ДНЯЗ. Ідеться про інтерв'ю глави зовнішньополітичного відомства Росії Сергія Лаврова, яке він дав російському агентству ІНТЕРФАКС 15 грудня 2014 року. Серед іншого Лавров заявив, що Росія має право розпоряджатись легітимним ядерним арсеналом відповідно до своїх національних інтересів, у тому числі розміщувати його у Криму, який, мовляв, став частиною РФ. Це означає, що ми маємо справу із наміром поширити юрисдикцію РФ як ядерної держави на окуповані території. У цьому ж інтерв'ю міністр вдався до відвертої юридичної казуїстики, заявивши, що Крим ніколи не був «без ядерною зоною» у міжнародно-правовому сенсі. Наратив ядерного шантажу було посилено кримською маріонеткою Кремля Сергієм Аксьоновим, який 27 березня заявив, що підтримає дислокацію на півострові ядерної зброї у разі, якщо Кремль прийме таке рішення [1]. А невдовзі з'явилися повідомлення про відновлення комплексів з «підтримки ядерної зброї» у Балаклаві на РТБ (В/Ч № 90989) і сховища у Феодосії, а також переобладнання відповідної інфраструктури. Як відомо, ще наприкінці 1950 року Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про створення центральних баз зберігання ядерної зброї – ЦБЗ. Серед перших ЦБЗ була і розташована на півдні Криму військова частина (В/Ч) № 62047 (Симферополь – 10 або Феодосія – 13) «Об'єкт» 712. На конспіративному жаргоні вона мала назву «Кизилташевський метрополітен». Сховище розташовувалось у надрах гори Кизилташ. Стало також відомо про передислокацію на Кримський півострів дальніх стратегічних бомбардувальників-ракетоносців Ту-22М3 і ракетних оперативно-тактичних комплексів «Іскандер М», здатних завдавати ударів високоточними крилатими ракетами Р-500, спорядженими у тому числі і ядерними боеголовками.

Легітимізацію веремію Кремля завершив сам Путін, коли зізнався у намірах застосувати ядерну зброю задля утримання анексованого Криму в разі, як він вважав, збройного протистояння із західними країнами. У документальному фільмі Андрія Кондрашова «Крим. Шлях на Батьківщину», приуроченому до першої річниці анексії Криму Росією, президент РФ зізнався: «Ми готові були це зробити (привести в бойову готовність ядерні сили). Я ж розмовляв із (західними) колегами і говорив їм, що це (Крим) – наша

історична територія, там проживають російські люди, вони опинилися в небезпеці, ми не можемо їх кинути» [2]. Уже у травні 2015 року ядерний шантаж, який пролунав з уст Путіна у вигляді сентиментальних спогадів, набув офіційного підтвердження. Постійний представник Росії при НАТО Олександр Грушко заявив, що у Росії немає обмежень на розміщення ядерної зброї в окупованому Криму.

Отже маємо підтверджену офіційно односторонню відмову Росії від зобов'язань не розміщувати на території України ядерну зброю відповідно до ДНЯЗ. Фактично Путін визнав, що готовий заради імперського реваншу піти на неприховане, не надто обтяжене легітимаційними процедурами, порушення міжнародних угод. Ідеться насамперед про Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, більше відомий як Будапештський меморандум. Відбулось грубе порушення Росією гарантій безпеки, наданих Україні після приєднання нашої країни до ДНЯЗ, цілісності режиму ядерного нерозповсюдження. Про це, зокрема, йшлося і у промові Генсека ООН Пан Гі Муна на Гаазькому саміті з питань ядерної безпеки (24 березня 2014 року).

Окупація Криму призвела до фундаментальних негативних наслідків для регіональної безпеки, перетворення півострова на потенційний плацдарм ядерної зброї РФ, а отже – на джерело нестабільності у регіонах Чорного та Середземного морів. Сама війна проти України, яку веде Росія, створила достатньо підстав для застосування пункту 4 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року». Цей пункт містить застереження, що залишає за державою право виходу з Договору у разі «виникнення виняткових обставин, що поставили під загрозу її найвищі інтереси» (пункт 1 Статті X ДНЯЗ). Безперечно, такими винятковими обставинами є «загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканості кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої держави, так само, як і застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету». Утім лише намір зробити це право предметом публічного обговорення викликало шквал попереджувальних заяв як з боку наших західних партнерів, так і колишніх українських високопосадовців, причетних до підписання Будапештського меморандуму.

Так, заступник держсекретаря США висловила категоричне припущення, що з поновленням ядерного статусу Україна може опинитись в компанії з такими країнами-ізгоями, як Іран і Північна Корея. Щоправда в інтерв'ю виданню Європейська Правда від 9 грудня 2014 року пролунав й інший аргумент. Україна останні 20 років, на думку Роз Гетемюллер, мала привілей жити у достатньо стабільній безпековій ситуації, що нібито було б неможливо при збереженні ядерної зброї. Цей дипломатичний меседж означає, що у разі збереження ядерного потенціалу Україна не змогла б розраховувати на безпекову стабільність, адже Росія та США розгорнули б змагання за вплив

на Україну. У 1992-1994 роках ще були актуальними побоювання щодо внутрішньополітичного розвитку ядерної України. Адже у випадку домінування комуністичної більшості у Верховній Раді Україна могла б повернутись до лона поновленої Російської імперії, і повернутись, можливо, з тим же третім у світі ядерним потенціалом. Натомість Росія переймалась тим, що гору візьмуть послідовні прибічники розбудови незалежної національної держави і Європейського вибору. І тоді створюються передумови приєднання України до НАТО, цілком імовірно, так само з великим ядерним потенціалом. Ясна річ, з позиції сьогодення такі припущення можуть виглядати неймовірними. Але в 1992 році у самих США існували авторитетні дослідники, серед них і теоретик наступального реалізму Джон Міершаймер, який обстоював ідею збереження ядерного статусу України. У 1993 році він передбачав, що Європа може стати нестабільною після того, як Росія завоює Україну. І для того, аби забезпечити стабільний порядок у Європі, слід підтримати незалежну Україну, а найкращий спосіб зробити це – зберегти за Україною право на володіння засобами ядерного стримування [3, р.65]. Опосередковано цю ідею, схоже, не відкидав і Франсуа Міттеран, який попереджав президента Кучму про фіктивність гарантій Будапештського меморандуму. Крім того, існувало побоювання, що ядерні матеріали, технології і фахівці, заскочені економічними негараздами кризового періоду, стануть здобиччю інтернаціональних терористичних організацій або такої держави, як Іран. Адже гарантувати контроль за ядерною зброєю у нестабільній країні вкрай складно. Ось чому здійснювався постійний дипломатичний та економічний тиск на Україну, який дедалі посилювався. Скажімо, намір України набути статусу без'ядерної держави розцінювався як одностороннє зобов'язання, а спроби розгорнути дискусію з цього приводу тлумачилось як відмова [4].

Тут також слід згадати знакову статтю Володимира Горбуліна в «Дзеркалі тижня», де він давав науково-технічне обґрунтування неможливості відновлення ядерного статусу України. Водночас автор закликав зупинити дискусію стосовно виходу України з ДНЯЗ, щоб не спровокувати міжнародну ізоляцію України, запровадження проти нас режиму міжнародних санкцій, втрату підтримки з боку наших партнерів, вплив інвестицій і кредитів. Виникає логічне запитання: якщо налагодження виробництва ядерної зброї в Україні технологічно неможливе, то чому сама ідея обговорення викликає таку стурбованість у наших американських і європейських партнерів? Можна зробити припущення, що головною причиною цієї стурбованості є саме спроможність України створити ядерні боезаряди, самий початок виробництва яких за умов продовження україно-російської війни був би вкрай дестабілізуючим чинником. Наприклад, міг підштовхнути Росію до «авантюри» воєнних рішень. Так само практичний вихід України з режиму ДНЯЗ цілком міг би опосередковано вплинути на легітимацію ядерної програми Ірану, що додало б додаткової напруги переговорному процесу, принаймні, у міжнародно-правовому вимірі. Проте дискусія щодо

гіпотетичного налагодження виробництва ядерної зброї в Україні аж ніяк не може заступити один доконаний факт. Внаслідок збройної агресії Росії та окупації нею частини нашої території вже порушено без'ядерний статус України.

Привертає до себе увагу та обставина, що тексти міжнародних угод нерідко містять суто декларативні положення, в яких не враховані всі небезпеки, пов'язані із спробою їх імплементації. Часто-густо вони входять у суперечність з динамікою безпекової ситуації, із справжніми намірами сторін і виступають лише знаряддям стратегічної дії. Свого часу ДНЯЗ виявив свою малоефективність. Через геополітичні констеляції, різноспрямованість національних інтересів провідні країни – підписанти договору не спромоглися зупинити розповсюдження ядерної зброї. Так, Індія, Ізраїль, ПАР, Пакистан, Північна Корея де факто володіють ядерною зброєю. Певну корекцію механізмів контролю було здійснено лише на конференції з перегляду ДНЯЗ, яка проходила у 24 квітня – 19 травня 2000 року в Нью-Йорку.

Але брак дієвих механізмів контролю за розповсюдженням ядерної зброї у міжнародно-правових документах аж ніяк не може служити аргументом на користь спрощених реалістичних схем. Сім місяців тому вищезгаданий Джон Міершаймер запропонував одну з таких схем для пояснення причин українсько-російського збройного конфлікту. На думку Міершаймера, логіку дій Путіна легко зрозуміти, адже Україна – це великий степовий простір, який наполеонівська Франція, імперіалістична Німеччина і нацистська Німеччина пересікали, щоб завдати удару по Росії. Ось чому Україна є стратегічно вагомою для Москви та її лідерів, жоден з котрих не зміг би толерувати воєнний союз України із смертельним ворогом Росії [5]. Блискучу критику позиції Міершаймера дав Олександр Мотиль. За логікою його контраргументів, залучаючи до аналізу «вторгнення минулого», Міершаймер водночас залучає і російську історичну пам'ять, ідеологію і політичну культуру, тобто уявлення. А це підриває самий теоретичний фундамент реалізму, що передбачає «об'єктивні» загрози, не кажучи вже про незнання Міершаймером історії і політичної географії Східної Європи. «Наполеон пересікав нинішню Білорусь, аж ніяк не Україну, а імперіалістична Німеччина не могла пересікати Україну, щоб завдати удару по Росії, тому що у 1914 році Україна була частиною Росії» [6]. Догматична логіка наступального реалізму є дуже небезпечною у нинішні кризові часи, що їх переживає сучасна система міжнародних відносин і по суті межує з потуранням військовій агресії.

Свідоме, заздалегідь сплановане порушення міжнародних угод запускає механізм стратегічної дії, яка розгортається за логікою, спрямованою на захист національного суверенітету усіма доступними засобами. Представники групи, що її очолює чотиризірковий генерал у відставці Джеймс Картрайт, який відповідав за ядерний арсенал Сполучених Штатів Америки, вважають, що нині США та Росія через недосконалу розвідку або хибне розуміння намірів сторін наражаються на ризик випадкової ядерної конфронтації. Річ у тім, що майже половину ядерних носіїв сконструйовано так, щоб завдати удару у

відповідь за лічені хвилини. Звідси походить і назва міжконтинентальної балістичної ракети «Мінітмен». Такий удар називається launch-on-warning (застережний пуск). Пускові коди приходять як повідомлення довжиною лише в один твіт [8].

У цьому контексті вкрай промовистою виглядає заява Секретаря РНБО України від 20 травня 2015 року. Серед іншого Олександр Турчинов не виключив початку консультацій щодо розміщення компонентів системи ПРО на території України для захисту від ядерної небезпеки [7]. Своєю чергою, розкручуючи спіраль ескалації конфлікту, Росія устами речника Путіна не забарилась висловити погрозу вжити заходи у відповідь.

Нехтування міжнародно-правовими зобов'язаннями, нівелювання відомого базового принципу *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися), ототожнення реалістичного дискурсу з дискурсом правовим створюють небезпечний прецедент на майбутнє. Вони руйнують інституційну базу розв'язання міжнародних конфліктів, породжують небезпечні непорозуміння, а отже багатократно примножують ризики глобального ядерного протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Крим згоден на розміщення російської ядерної зброї. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/WORLD/krim-zgoden-na-rozmischennya-rosiyskoyi-yadernoyi-zbroyi-168040.html>.
2. Путин: «мы были готовы» применить ядерное оружие из-за Крыма. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150315_ru_s_putin_documentary_crimea.
3. Mearsheimer J. The case of Ukrainian Nuclear Deterrent // *Foreign Affairs*. Vol. 72, No. 3. – Summer, 1993. – P. 50-66.
4. Бодрук О. Розміщення ядерної зброї на території України: проблеми одержання без'ядерного статусу // *Спостерігач*. – 1994. – № 8. – С. 15-17.
5. Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin // *Foreign Affairs* September/October 2014. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>.
6. Motyl A. The Ukraine crisis according to John J. Mearsheimer: Impeccable Logic, Wrong Facts. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europeanleadershipnetwork.org>.
7. Олександр Турчинов не виключив початку консультацій щодо розміщення компонентів системи ПРО на території України // *Українські національні новини (UNN)*. Київ 20 травня 2015 року. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua>.
8. Bender B. Ex-U.S., Russian brass: «De-alert» nukes or risk disaster // *Politico*. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politico.com/story/2015/04/russian-nukes-risk-disaster-117489.html#ixzz3am1QZZnb>.